

Vlasta Jalušič

EVROPSKA ZAPUŠČINA AFRIKI, AFRIŠKA ZAPUŠČINA EVROPIJ: POSTKOLONIALNO NASILJE IN POŠAST GENOCIDA

Ključne besede: oblast, genocid, rasizem, tribalizem, birokracija, imperializem, nasilje, Hannah Arendt, Mahmood Mamdani, Ruanda, Afrika, Evropa, Zahod

»Oblasti so nas zelo dobro pripravile. Počutili smo se, kot da smo prepuščeni sami sebi in nikdar nismo niti za trenutek pomislili, da bi nas lahko kdo oviral ali kaznoval. Od padca letala dalje je radio razglašal: »Tujci odhajajo. Imeli so materialni dokaz za to, kaj bomo storili in zapuščajo Kigali. Trenutno ne kažejo nobenega interesa za usodo Tutsijev.« Z lastnimi očmi smo videli beg oklepnih vozil po cestah. Naša ušesa niso več slišala mrmrajočih očitkov. Prvič dotlej nismo več čutili mrkega nadzora belcev. Sledile so druge spodbude, ki so nam pri dokončanju naloge zagotovile neomejeno svobodo. Mislili smo: »Res je, modre čelade v Nyamati niso storile ničesar, obrnile so se in nas pustile same. Zakaj bi prišli nazaj, preden bo vsega konec?« Ob znaku smo šli.« (Adalbert, morilec v ruandskem genocidu)¹

Uvod

V prispevku se osredotočam na nekatere elemente evropske zapuščine v Afriki, ki uokvirjajo prehod iz 20. v 21. stoletje in zaznamujejo »zahodno«

1 Navedba je iz Hatzfeld (2005, 90–1).

sliko sveta v tem obdobju, obenem pa so odločilno prispevali k možnostim, da se v Afriki zgodijo zločini, ki sodijo v »kategorijo« holokavsta, denimo prvi in zadnji genocid 20. stoletja – genocid namibijskih Hererov na njegovem začetku in genocid ruandskih Tutsijev (z vsemi njegovimi posledicami in potencialnimi lekcijami)² na koncu. Hkrati se navezujem na vprašanje afriške zapuščine Evropi, predvsem na sodobno formo politike in oblasti, ki ji daje izrazit pečat izkušnja imperializma kot mentalni okvir celotnega »zahodnega sveta« – in na vprašanje, kako jo razložiti. Ruandski genocid leta 1994 ni bil zgolj nekakšna ponovitev ali celo približek evropskega holokavsta, tako kot genocid Hererov (1904–8) ni bil njegov preprost predhodnik, čeprav imata oba z njim veliko skupnega. Pri ruandskem genocidu imamo opravka s »kvalitativno« razliko in preskokom v »naravi« zločina v smislu nečesa radikalno novega (ne samo glede na prejšnje genocide, temveč tudi glede na holokavst), zato lahko njegovo razumevanje osvetli tudi nekatere novejšje dogodke, kot so t. i. »humanitarne intervencije« in fantom »vojne proti terorju«. V tekstu se opiram na nekatere novejšje zgodovinske študije, analizo imperializma, birokracije in rase pri Hannah Arendt ter na avtorje, ki raziskovanje političnih institucij podsaharske Afrike in fenomena genocida »metodološko« oprejo na arendtovsko analizo elementov totalitarizma – kot je denimo Mahmood Mamdani. Osrednji del razprave obravnava način organiziranja kolonialnega in postkolonialnega birokratskega aparata ter njegove povezave z »raso«, s »plemenom« in »tradicijo« kot ključnimi elementi posttotalitarnih form vladavine in novodobnih form identitetnega kolektivnega nasilja. Moj glavni namen ni toliko tematizirati ruandski genocid sam po sebi kot premisliti nekatere ustaljene predstave o tem, da gre za fenomen »črne Afrike«, ki v evropskem in »našem«, regionalnem kontekstu ni pomemben, češ da je »daleč« ali pa tako nezaslišano krut, da je sploh brez primere. Zgodba o povezavi elementov postkolonialne oblasti, rasizma in tribalizma v regiji velikih jezer in njihovih potencialih za kolektivno mobilizacijo, ki lahko na koncu kristalizira to, da ena skupina postane odvečna in da jo drugi poskusijo izničiti, je namreč izrazito povezana z evropsko in globalno zgodbo. Ima številne evropske korenine

2 Pri tem merim ne samo na posledice, ki zajemajo regijo velikih jezer in še posebej DR Konga, temveč tudi na posledice in lekcije, ki zadevajo novo dobo v globalni politiki Zahoda.

in vzporednice v novejših evropskih dogodkih.³ Evropska in ostala »zahodna« politika je bila v njej udeležena, njena dinamika in posledice pa se vpisujejo v sodobno globalno strukturo oblasti. Zato tekst poudarja tezo o ključni povezanosti »afriške« in »evropske« strukturiranosti sodobne oblasti, oziroma tega, kar se dandanes imenuje »država«, in ki na prehodu iz 19. v 20. stoletje »zasede« ali celo nadomesti moderno (nacionalno) državo. S to sugestijo je povezano tudi moje razumevanje procesa ustvarjanja pogojev za nove vrste dominacije ter za lokalno in globalno uničenje politike in (politične) odgovornosti.

Prispevek Hannah Arendt

Specifika modernih kolektivnih zločinov v času holokavsta in po njem je njihova paradokсна »izjemnost« ter hkratna »ponovljivost« in primerljivost in prav s tem povezana težava pri njihovem razumevanju in preprečevanju. Preprosto rečeno, vprašanje se še vedno vrti med dilemo, ali je tisto, kar privede do kolektivnih zločinov, kakršen je genocid, neka »objektivna« struktura, režim itd., ali pa gre predvsem za »subjektivno« komponento – ideologijo in z njo povezanimi zaslepljenostjo in sovraštvom, ki rodita zločinski motiv. V razpravi med zgodovinarji in analitiki holokavsta se tako ponavlja razcep med strukturalistično-funkcionalno in ideološko-intencionalno interpretacijo kolektivnih zločinov, kot je genocid.

Hannah Arendt je v svojem poskusu razumevanja tovrstnih dogodkov presegla tako dilemo med »izjemnostjo« in »ponovljivostjo« kot tudi med strukturo in intencionalnostjo, ne da bi se zato morala vdati bodisi v absolutno kavzalnost struktur ali prisegati na popolno subjektivnost. Prav zato se v pričujočem prispevku naslanjam nanjo. Avtorji, kot je Zygmunt Bauman, so se sicer zgledovali po Hannah Arendt (in prispevali k napačni interpretaciji njene pozicije), vendar so izvore totalitarizma in fenome-

3 Denimo kolektivni zločini v vojni v nekdanji Jugoslaviji, predvsem v Bosni. Primerjavo genocidne politike nad Muslimani v Bosni in Tutsiji v Ruandi je na osnovi natančne klasifikacije izdelala Jasminka Dedić v doktorski disertaciji. Ta je nastala v okviru dveh projektov, ki potekata na Mirovnem inštitutu. Prim. Dedić (2008).

na koncentracijskih taborišč razlagali predvsem z moderno birokratsko strukturo kot »instrumentalno racionalnostjo« webrovskega tipa, ki naj bi temeljila na piramidni oblastni shemi in poslušnosti, iz katere izhaja birokratsko distanciranje posameznikov. To omogoča hladnokrvno, tehnološko učinkovito ter dobro organizirano izvedbo kolektivnih zločinov.⁴ Hannah Arendt je res govorila o »administrativnem množičnem umoru« in ne o »genocidu«, a razlog ni bil v njenem »funkcionalistično-strukturnem« razumevanju zločinov nacističnega gospostva, oziroma v njihovi hladnokrvni racionalnosti. Že v *Izvorih totalitarizma* je pokazala, da je dogodke v Evropi mogoče razumeti zgolj skozi izkušnjo imperializma in posebne forme oblasti, oblikovane v evropskih kolonijah – *predvsem v Afriki*, ki ustvarja okvir za inverzijo človeškega reda.⁵ Tu ne najdemo le precedensov novih vrst zločina, prav tu jih je nova forma oblasti prvič tudi »strukturno« omogočila, pri čemer so se struktura in akterji »nove vrste« zlili v posebno vrsto učinkovanja in ravnanja.

Izkušnja imperializma pa je tesno povezana s propadom evropske nacionalne države, oziroma s tem, čemur bi lahko rekli tudi njeno »samouničenje« (Stoetzler, 2007, 131), ki se z iznajdbo »hibridne forme«⁶ oblasti, prakticirane v evropskih kolonijah, samo pospeši. Hannah Arendt jo v *Izvorih totalitarizma* imenuje s preprosto besedo: *birokracija*. A sama raba oznake birokracija, ki je zavedla Baumana, nas tukaj ne sme speljati v napačno smer, saj njen specifični problem ne izhaja iz »instrumentalne racionalnosti« birokratskega aparata (ki se v moderni razrašča, eliminira medosebne odnose, se »odtuji« in izgubi človeško dimenzijo). Poudarek je na *novi formi* vladavine, ki je ni mogoče razumeti prek analogije ali z izpeljavo

4 Prim. Bauman (2006). Prim. tudi Fleming (2003, 102) in nasl. Poglobljeno analizo in probleme te pozicije je mogoče najti v Vetlesen (2004).

5 Inverzija reda pomeni, da postanejo dejanja in reči, ki so bile prej nepredstavljive, predstavljljive, ter da v njem obstaja apriori dovoljevanje zločinov, nasilja in pobijanja, oziroma celo zapoved »ubijaj!« – v njej ta dejanja niso več nujno zločin, lahko so kvečjemu večja ali manjša »pregreha«. Pravzaprav se sprevrne celotna etična struktura, in kot pravi H. Arendt, tu »skušnjavo« ne predstavlja več želja, da bi ubijali, ampak je skušnjava želja, da ne bi ubijali; več o tem v Jalušič (2007a in 2007b).

6 Hibridnost je postala »commonplace« v postkolonialnih študijah. Tu jo uporabljam zelo ozko, v smislu »križanja« dveh principov oblasti v smislu uporabe H. Arendt, ki jo je povzela po lordu Cromerju, britanskem generalnem konzulu Egipta na prehodu iz 19. v 20. stoletje.

iz nacionalne države. Birokracija v kolonijah (in metropolah) razvije svojo lastno transdržavno eksistenco, ki se odločilno veže še na dva elementa totalitarne vladavine: na fenomen imperializma in rase.

Specifika birokracije kot »nove forme vladavine« v dobi imperializma

Birokracija tako niso zgolj aparat države in sami birokrati. Kot nova forma oblasti se neločljivo veže na imperialistično dominacijo in je skupaj z njo fenomen, ki se danes z evfemizmom imenuje »globalizacija«. ⁷ Ta forma oblasti izhaja iz odkritega spopada za oblast med (nacionalno) državo in (buržoazno) družbo v drugi polovici 19. in na prehodu v 20. stoletje, spopad, ki rezultira v *instrumentalizacijo institucij nacionalne države za imperialistične potrebe buržoazije*. Zato v sodobnem imperializmu, nasprotno od tega, kar sugerira beseda, v resnici ne gre niti za graditev imperija niti za »veličino osvajanj«, primerljivih z onimi iz starega veka. Z analogijami s starim vekom lahko imperializem dobi avreolo »veličine« in »človečnosti«, v resnici pa »nekaj kapitalistov grabežljivo preiskuje planet, da bi našli nove možnosti za vlaganja ter ugodili dobičkarskim vzgibom preveč bogatih in kockarskim nagonom preveč revnih« (IT, 187). Imperializem ni niti veličastno osvajanje, še manj pa vzpostavlanje novih političnih teles. Gre za »ekspanzijo zaradi ekspanzije« same, saj postane okvir nacionalne države za interes vladajočega razreda kapitalistične proizvodnje pretesen, posli, izvoz kapitala in njihova »varnost« pa ključno notranje- in zunanjepolitično vprašanje. Zato je (primerno redefiniran) aparat države idealni potencialni nosilec »izvoza oblasti« (IT, 193) in imperializem v tem smislu omogoči »širitev politične oblasti *brez ustanovitve države kot institucije*« (podč. V. J.). ⁸ V praksi to pomeni izvoz nasilja, oziroma tistih aparatov države, ki

7 Termin globalizacija naj bi izviral iz sedemdesetih let 20. stoletja, ko se je pojavil v poslovnem tisku ter promoviral neoliberalni credo uničenja varovalnih in omejevalnih mehanizmov države (Elyachar, 2001, 110).

8 Evrocentrizen je zaradi tega zelo relatiiven pojem, vsaj kar zadeva »izvoz« enakosti, demokracije in političnih institucij, ki so z njimi povezane. Izvoz demokracije kot »aparata« oblasti in ideološkega mehanizma, ki je funkcionalen za postimperialistično vladavino, postane

monopolizirajo nasilje (vojske in policije) v kolonizirane dele sveta ob ideološki navezavi na razsvetljenske ideale in humanizem. Imperializem tako postane vseobsežna civilizacijska misija (t. i. *white man's burden*).

Ukinjanje političnih omejitev ogrozi vse meje – ne samo politične, tudi zakonske, državne in etične. Absolutna ekspanzija je tista, ki pomeni srž imperializma, »prve stopnje vladavine buržoazije« (IT, 194) in ne zadnje stopnje kapitalizma, kakor so domnevali marksistični teoretiki. Kapitalizem se po oceni Hannah Arendt v imperializmu pravzaprav zaključi, saj je ta pripravljen brez nadaljnega »odstopiti od tako imenovanih zakonov kapitalistične produkcije in z njimi povezanih teženj po enakopravnosti« (IT, 271), ki temeljijo v naravi samega razmerja med delom in kapitalom. Zato (predvsem v kolonijah) izumi cel asortiment novih »neekonomskih« mehanizmov sile in prisile ter obnovi številne stare.

V sistemu birokracije kot nove forme (imperialistične) dominacije so politična načela (in politika sama) nadomeščena z golo funkcionalnostjo v podobi upravljskega aparata in upravljskega uradnika. Zakon nadomesti odlok in namesto »javnopravnih odločitev« se uvede »anonimno upravljanje pisarne«. Tovrsten »režim dekretov« (IT, 318) in samovolja se do popolnosti razvijeta v specifičnih okoliščinah kolonij, saj imata »pri obvladovanju vsepovsod raztresenih ozemelj s heterogenim prebivalstvom in pri politiki zatiranja ... očitne prednosti« (ibid.). Prav zato birokracije kot novega organizacijskega principa ne smemo mešati s samim uradniškim aparatom, ki je sicer nepogrešljiv sestavni del moderne države (IT, 319). Gre namreč za povsem nov način vladanja, v katerem namesto političnega modela, ki gradi na državljanski politični udeležbi in ljudstvu kot politični kategoriji, prevlada model strokovnega upravljanja statističnih »zakonov družbe« kot »politik« in uravnavanja neprekinjenega življenjskega procesa družbe »brez končnega cilja« (IT, 285).⁹

aktualen šele na začetku 21. stoletja – skupaj z neoliberalno, noeoimperialistično uporabo ideje »svobodnega trga« kot uspešne legitimizacije uvedbe nove forme dominacije, ki se uveljavlja skozi »humanitarni intervencionizem« in »vojno proti terorju«. O tem prim. tudi Kuzmanič (2007).

9 Fenomen, ki ga Foucault tematizira s problematičnim in zavajajočim imenom »biopolitika«, saj tu ne gre več niti za (posamezno) življenje niti za politiko.

Vladavina birokracije torej ni stopnjevanje modernega načela heglovsko-webrovske državne racionalnosti ali izgradnje superiorne in učinkovite organizacije, temveč sta njena ključna momenta prav samovolja in anarhičnost. Projekt upravljanja življenjskega procesa družbe čez meje politične »volje ljudstva« članom upravljaljskega aparata ustvari subjektivno prepričanje o njihovem posebnem globalnem zgodovinskem poslanstvu, v katerem pride do možnosti »magičnega istovetenja človeka s silami zgodovine« (IT, 285), ki ne glede na posamezno človeško voljo in stranske učinke izpolnjuje domnevne zahteve »bremena belega človeka«.

Specifika tovrstne »vladavine nikogar«, ki z dekreti ter začasnimi in spreminjajočimi se odredbami nadomesti zakon in v kateri se povežejo slučajnost in absolutno, despotizem in samovolja (Lee, 2007, 71), je odločilni element v oblikovanju totalne dominacije.¹⁰ V povezavi z »eksteritorialnostjo« in mesijanizmom, izpolnjevanjem »zakonov narave in zgodovine«, ki se izkažejo za zakone »družbenega razvoja«, pride v njej še do povezave z drugim, na videz popolnoma različnim elementom: raso. Oba elementa sta se najprej razvijala ločeno, konec 19. stoletja pa začneta v razmerah poznege kolonializma predstavljati okostje imperialistične ekspanzije, ki posebej zaznamuje afriška tla, na katera se evropska dominacija – za takratne opa-

10 Ne gre za to, da na oblasti ne sedi »nihče« v smislu lefortovskega »praznega mesta demokracije«, potem ko umanjka oseba suverena, ampak za to, da nihče ne ve, od kod prihaja zakon, kdo ga utemeljuje in kaj ta zakon sploh pravi. Povezavo med strukturo vladanja in subjektivno komponento v birokraciji kot »vladavini nikogar« najbolje demonstrirajo Kafkovi teksti – vseprisotno vzdušje psevdomističnosti in skrivnostnosti v njegovih opisih birokratske vladavine, v kateri ljudje, ki se jim vlada, »nikoli zares ne vedo, zakaj se nekaj dogaja« (kaj domnevni »zakon« od njih »hoče«), in v katerih se mesijanstvo in mistika popolnoma ujemata z »golo preračunljivostjo« (IT, 318–9). Predvsem v kolonijah s posredno vladavino in torej z birokratskim aparatom, ki ga zasede domače prebivalstvo, je tovrstno mistično vzdušje še toliko bolj izrazito – pri Kafki gre za izkušnjo z birokracijo avstro-ogrske vladavine, a nekatere njegove kratke zgodbe se dogajajo tudi v neevropskih kolonijah. Nasploh je mogoče razumevanje birokracije pri Hannah Arendt povezati z njenim branjem Kafkovega opusa. Tisto, kar se v njegovih spisih imenuje »zakon«, se razkrije kot vsakokratna perverzna in absolutna samovolja posameznih uradnikov, celotna struktura tovrstne oblasti pa je psevdomistična in perverzna decentralizirana despotija. Razlaga kafkovskega zakona kot nekakšnega univerzalnega načina delovanja zakona, ki kot tak deluje v vseh okoliščinah (ki je nastala v okviru lakanovske interpretacije »oblasti«), je zavajajoča. Kafka je treba brati kot izjemnega zapisovalca »delovanja« birokratske oblasti – ki zakon nadomesti s samovoljnimi dekreti – in v njej prisotnih elementov totalne vladavine.

zovalce presenetljivo – razširi prav v času konca trgovine s sužnji.¹¹ Rasa kot psevdoznanstveno-družbeni konstrukt, ki lahko upraviči kolonialno dominacijo, v imperializmu postane institucionalni princip (IT, 249),¹² ki se »vpihuje« v strukturo vladavine. Na temelju poenotenja v »zavest« višje rase imperializem poenoti razredno razcepljenost znotraj »političnega telesa« metropol in ustvari binarno strukturiranost kolonialnih institucij. Rasa tu več ni zgolj ideologija, tako kot birokracija ni več zgolj aparat. Kombinacija obeh oblikuje posebno mentaliteto in odpre izjemno paleto »možnosti za akumulacijo oblasti in uničenja« (IT, 250), ki je funkcionalna predvsem spričo pojava odvečnih ljudi (ki jih lahko imperializem bodisi mobilizira za svoj projekt ali prepusti eksterminaciji) in odvečnosti njihovih človeških kapacitet – političnega delovanja, mišljenja, razsojanja in – konec koncev – tudi dela.

Predtotalno uvajanje v Afriki

Nastanku birokracije kot tovrstne specifične forme je mogoče slediti v nenaseljeniških kolonijah, kot so bile denimo Egipt, Alžirija in Indija, medtem ko nastanek »rasne družbe« in njenega v nebo vpijočega zatiranja demonstrira predvsem primer naseljeniške kolonije Južne Afrike. V praksi sta se sicer oba režima (rasa in birokracija) pojavljala vzporedno in se dopolnjevala, vendar je bila ena dimenzija izražena bolj, druga pa manj, pač glede na okoliščine ter številčno razmerje med naseljenci in domorodci.

11 Ta je – spričo posledičnega pomanjkanja bombaža – očitno sprožil potrebo po »novem režimu prisil«, vendar tokrat na afriških tleh, tako da so njeni prebivalci zdaj lahko ostali doma. Potreba po bombažu, pa tudi drugih industrijskih rastlinah in surovinah za evropsko in severnoameriško industrijo je v veliki meri določala nov način dominacije. Livingstonovi trije »c«-ji (cotton, Christianity in civilization), ki naj bi »pomladili« Afriko, najbolje ilustrirajo ideološko-interesni okvir spopada za Afriko (Mamdani, 1996, 37–8). Hannah Arendt v *Izvorih* natančno analizira poti, po katerih so se povezali interesi korporacij, apetiti pustolovcev in takšnih ali drugačnih raziskovalcev pri spopadu za afriška tla. O motivih in načinih evropskega osvajanja podsaharske Afrike prim. Collins in Burns (2007, 265 in nasl).

12 Slovenski prevod *Izvorov* tu uporablja besedo »država« za »body politic«. S takšnim prevodom izgubimo moč argumenta Hannah Arendt, saj je ključno pri uvedbi tega principa prav uničenje države.

Hannah Arendt je to dihotomno, dvoznačno naravo forme vladanja, z absolutno oblastjo na eni in popolno samovoljnostjo na drugi strani, označila za »hibridno obliko vladavine«. Povezava »rase« in »birokracije« se izkaže za ustrezno in usodno formo oblasti tudi v evropskem kontekstu »kontinentalnega imperializma« – le da se tu rasizem transformira v ideologiji antisemitizma in plemenskega nacionalizma in s tem razkriva možnost edinstvenega procesa učinkovanja »rasizma brez rase«. ¹³

S tem je imperializem lociran v središče procesov, ki kristalizirajo v projekt totalne dominacije in zločinov, v kakršne je v prvi polovici 20. stoletja v Evropi cele skupine ljudstev organiziral nacistični režim, a hkrati tudi na začetek »nove dobe«, v kateri nastanek nove vrste dominacije pravzaprav zaznamuje konec države in ekonomske računice. Čeprav te zločine zaznamujejo tudi neprecedenčne forme nasilja in trpljenja, pa njihova srž ni nasilje samo, ampak predvsem prakticiranje nezamisljivih eksperimentov v okviru »inverzije človeškega reda«. Afrika je predstavljala poligon za eksperimentiranje – tu so kolonialne administracije prakticirale eksterminacijo že pred koncentracijskimi taborišči v Evropi. Prav tu, piše Hannah Arendt, so se začeli »najstrašnejši pokoli v bližnji zgodovini«. Kljub temu, da se sama ni lotila analize natančnih neposrednih povezav med obojim, je bila Hannah Arendt prepričana, da so postale »afriške kolonialne posesti [...] najplodnejša tla za razcvet tistega, kar naj bi kasneje postalo nacistična elita« (IT, 274).

Analiza imperialistične vladavine kot transdržavnega spoja rase in birokracije ni spodbudila samo refleksij o »bumerang« učinku (tudi o posledicah za Evropo in »Zahod«), ampak je bila predhodnica številnim postkolonialnim in lokalnim analizam novih form oblasti, ki so nastale v Afriki. Premislek južnoafriške strukture vladanja in mentalitete burske manjšine v *Izvorih totalitarizma* je nakazal potek poznejšega dogajanja v tej koloniji – namreč nastanek apartheida kot principa političnega telesa ter na lokalni administraciji in »običajih« utemeljenega posrednega (lokalnega) modela vladanja v južnoafriških bantujskih »domovinah«.

13 Več o tem v Jalušič (2007b).

Eden od ključnih sklepov in pomembno »metodološko napotilo« analize rase in birokracije je predvsem, da ne gre niti za preprosto nadaljevanje nobene od prejšnjih form vladavine niti za enostavna vzročna razmerja med njihovimi posameznimi elementi. Zgodovinske študije so potrdile utemeljenost teze o odločilni vlogi imperializma v pripravi »zločinov proti človeštvu«,¹⁴ hkrati pa so nekateri raziskovalci afriške politične zgodovine in form državljanstva prakticirali tudi načela analize in razumevanja, ki jih je Hannah Arendt vpeljala v svojem premisleku nove forme oblasti. Ugandski avtor Mahmood Mamdani je v svojih študijah struktur kolonialne in postkolonialne oblasti v Afriki uspešno zvezal analizo »elementov«, ki kristalizirajo v nove forme dominacije, ter »metodološko« napotilo pisanja zgodovine »izven analogij« in izpeljav, ki temeljijo na že izčrpanih teoretskih modelih, na razredni, marksistični in ekonomsko-razvojni interpretaciji afriških form države.¹⁵ Tako je arendtovski interpretativni okvir, ki analizira specifiko imperializma in njegovih posledic »za Zahod« in zahodno politično tradicijo, prevedel v specifično (najprej lokalno in regionalno) analizo afriških form vladavine in državljanstva (Mamdani, 1996, 2001), nato pa iz te perspektive še v transkontinentalno analizo ohranjanja globalne dominacije na način »vojne proti terorju« in »humanitarnih intervencij« (Mamdani, 2004 in 2009).

Arendtovski analitični okvir in »metodološka« napotila je Mamdani navezal na Franza Fanona, teoretika kolonialne revolucije, ki ga je Hannah Arendt v svoji *On violence* videla kot preroka nasilja. Fanon je v *Uporu pre-*

14 Hannah Arendt sicer ne omenja prvega genocida 20. stoletja, ki so ga povzročili Nemci nad ljudstvom Herero, njen interes za imperialistične politike v Afriki pa določa poskus razumevanja totalitarnih politik v evropskem kontekstu, torej proces nastanka koncentracijskih taborišč in eksterminacije odvečnih v nacističnem režimu. Temo povezave med nemškimi imperialističnimi politikami v Afriki in nacističnim režimom so nadaljevali številni zgodovinarji, kot denimo H. Drechsler in H. Bley, pa tudi mlajša generacija – B. Gevald, J. Gayish, C. Errischen, J. Zimmerer (prim. Gevald, 2004 in Zimmerer, 2001).

15 Prim. Mamdani (1996, 2001, 2004), prim. tudi Lee (2007). Čeprav je Hannah Arendt trdila, da je teoretska (politično-filozofska) tradicija še kako vpletena v zanikanje pluralnosti, čaščenje suverenosti, dominacije in nasilja namesto človeškega delovanja, pa se je v svojem pisanju in analizi totalne dominacije osredotočila na socialno in politično analizo – na proučevanje »dejanskih struktur oblasti« (aparati vladanja, tehnične forme administracije in organizacija političnega telesa), ne pa na izpeljevanje iz teoretskih modelov – iz tega, kar je imenovala »dvomljive ostanke tradicije« in »vseobsežne teorije« (Arendt, 2006, 103).

kletih zapisal znani stavek, da se »kolonizirani človek osvobodi v nasilju in z nasiljem« (Fanon, 1963, 79).¹⁶ Mamdani svojo analizo ruandskega genocida niza prav okoli tega premisleka in pokaže, kako pride do izničujočega nasilja dočerašnjih žrtev kolonialnega nasilja (v Ruandi hutujske večine) nad reprezentanti naseljencev (tutsijske manjšine). Čeprav Hannah Arendt v svoji analizi imperializma ni razmišljala o možnosti genocida domorodcev nad naseljenci v Afriki (genocid evropskih Judov je sicer mogoče razumeti kot »nativni« genocid nad judovskimi »naseljenci«), pa je jasno zaznala upravičen strah južnoafriške bele manjšine pred retributivnim ravnanjem domorodcev in ga prikazala v analizi nekakšne otrple mentalitete Burov v Južni Afriki (IT, 256 in nasl.). Ta že kaže na možnost nastanka ideologije in sistemov oblasti, ki se napajajo iz »pošasti genocida« (Mamdani, 2004, 10), v katerih žrtve postanejo storilci in seveda obratno.

Decentralizirani despotizem kot afriška »forma države«

Mahmood Mamdani izpostavi prav južnoafriško izkušnjo, pri čemer ga zanima nastanek, navezava in vloga apartheida pri kreaciji specifične *afriške kolonialne forme »razcepljene«* države, ki jo imenuje *decentralizirani despotizem*. Ta izkušnja je bila zaradi posebnosti apartheida tematizirana kot afriška »izjema«. Mamdani jo umesti v širši kontinentalni in transkontinentalni postkolonialni okvir ter pokaže, da prav izjema potrjuje pravilo in da njegova primerjava z drugimi kolonialnimi praksami ustvari uvide, ki so trdno umeščeni na tleh samega afriškega kontinenta. Še več, lahko bi rekli, da je celotno afriško kolonialno in postkolonialno situacijo 20. stoletja mogoče razumeti predvsem skozi izkušnjo apartheida. Afriške forme države niso preprosto analogne drugim formam oblasti, imajo lasten izvor in zgodovino, hkrati pa *so forme protikolonialnega boja*, uporov in revolucij na afriških tleh *pogojene z novimi institucijami oblasti*, ki nastanejo znotraj imperialistične strukture. Identitete, ki se med seboj spopadejo ali pove-

16 Za Fanona dokazilo o domorodčevi humanosti ni bilo v volji, da ubije naseljence, temveč v pripravljenosti, da žrtvuje lastno življenje (Mamdani, 2004, 9–10).

žejo, so zgodovinsko pogojene in z imperialistično ekspanzijo oblikovane politične identitete, ne pa samonikle kulturne ali celo naravne rasne in plemenske identitete.

Analiza rase in birokracije v Afriki se s tem še dodatno zaplete, saj šele ta druga forma – ki se popolnoma razvije v južnoafriškem apartheidu – zares ustreza arendtovskemu opisu kombinacije absolutne oblasti in samovolje ter posebnega spoja med raso in birokracijo v imperialistični dominaciji. Dva načina vladanja – prvi, ki temelji na državljanstvu in »civilni družbi«, ter drugi, ki temelji na »plemenu« in »domorodskih«¹⁷ običajih – vzpostavita vzporedni in izključujoči se strukturi, ki se reproducirata skozi celoten afriški kontinent. Ena, ki temelji na pravicah, in druga, ki temelji na običajih, ena, ki temelji na civilnem pravu, in druga, ki temelji na običajnem pravu, ena, ki je neposredna, in druga, ki je posredna.

Lokalna afriška »kultura« in »običaji« dobijo velik pomen za sistem lokalne administracije v postopnem nastanku in utrditvi posredne kolonialne vladavine (značilne za obdobje med dvema svetovnjima vojnama), ki jo zaznamuje prehod od ideologije civiliziranja v ideologijo, ki mora upravičiti golo obvladovanje in silo. Zaposlovanje lokalnih poglavarjev (ki ga začno najprej uvajati v britanski koloniji Natal v drugi polovici 19. stoletja) in sistem decentralizacije upravljanja poteka ob hkratni reinveciji plemenskih tradicij in običajev. »Zamišljanje običajev« je proces, v katerem administracija najprej ukine izvirne posvetovalne oblike oblasti in omejitve, ki obstajajo v tradicionalnih institucijah in onemogočajo samovoljo oblastnikov.¹⁸ Ta proces je bil utemeljen na interpretacijah in nasvetih številnih

17 Termine domorodec, domorodski, pleme in običaj tu postavljam v narekovaje zaradi njihovega pejorativnega pomena v evropskem kontekstu, vendar jih v tekstu zaradi poenostavitve zvečine uporabljam brez njih.

18 V predkolonialnih sistemih oblasti je bil tradicionalni poglavar ali kralj ponavadi nadzorovan in je deloval znotraj »deliberativnega« modela, prav nasprotno od »birokratskega« modela, ki ga vpelje kolonialna oblast. Takšne forme so obstajale tako v bolj centraliziranih kot tudi v bolj federaliziranih južno- in zahodnoafriških predkolonialnih političnih formacijah: denimo *liqoqo* (notranji svet) pri Zulu, *libandla* (ljudski svet) pri ljudstvu Swazi in institucija *kgotla* pri Tswana – mesto, kjer se sreča skupnost in s poglavarjem odkrito debatira o skupnih zadevah ali celo izraža ostro kritiko v ritualizirani ali skrajno stilizirani formi – kot pesem ali poezija. Še bolj je bila moč poglavarja razrahljana pri zahodnoafriških federacijah Ashanti in Fanti (povzeto po Mamdani, 2001, 46–7).

evropskih raziskovalcev, antropologov, zgodovinarjev in misijonarjev. Re-definirane strukture potem način »kulturnega« razlikovanja kot »običaje« umestijo v politiko – ampak v »drugi«, dodatni krog oblasti.¹⁹ S tem so bili izničeni tudi tradicionalni vmesni prostori avtonomije in prehodnosti, ki ne ustrezajo evropsko razumljenemu modelu patriarhalne vladavine – torej »nenavadni« običaji, ki izvirajo denimo iz matrilinearnih skupnosti in ponavadi niso obstajali popolnoma ločeno od patrilinearnih (prim. Amadiume, 1995, nav. po Mamdani, 2001, 39).

Ta nanovo ustvarjena podvojena forma oblasti, ki pomeni poligon za despotizem in samovoljo, nadomesti razmeroma drag in za belo elito potencialno nevaren sistem neposrednega rasnega zatiranja domorodske večine s strani privilegirane naseljske manjšine (torej zgolj rasno dominacijo). V sistemu »samoupravljanja« in medplemenskega razlikovanja domorodci v domnevno »stari« oblastni strukturi sami participirajo v formah izkoriščanja, izvajajo prisilo in trpijo nasilje, ki pogosto presega domišljijo – ne da bi si kolonialni upravljavci pri tem morali »umazati roke« ali bi bili neposredno ogroženi.²⁰

Birokracija in rasa ter pleme in običaji tako kristalizirajo v nekakšen »decentralizirani despotizem«, v katerem je okrajna domorodna oblast, ki je sicer podrejena kolonialni, vzporedna institucija uprave, ki ji ne more uiti noben afriški »podanik«. ²¹ Dvojno državljanstvo, oziroma delitev na

19 Velika Britanija je bila še posebej dovzetna za avtoritarne možnosti kulture, še posebej možnosti, ki izhajajo iz »kreativne« izdelave tradicij in običajev - ko je to potrebno. Ideja o vladanju prek običajev je bila najprej zapisana v knjigi Sira Henryja Maina *Ancient Law*. Uvedba »tradicije« je bila predstavljena kot »permissivni akt«, ki naj bi relativiziral tezo o superiornosti evropskih institucij in priznal posebno vrednost lokalnih tradicij. Lord Hailey, eden od vplivnih arhitektov tradicionalne oblasti, je v svoji *African Survey* (1938) pogosto citiral antropološke in pravne avtoritete, kot so Driberg, Radcliffe-Brown, Malinovski, Hoggins, Seagle itd.

20 Primer »Svobodne države Kongo« belgijskega kralja Leopolda, njegovih metod rekrutiranja dela, pobiranja davkov, ropanja in vsiljevanja poljedelskih kultur je med najbolj eklatantnimi. O belgijski kolonialni in imperialistični politiki v Kongu prim. Nzongola-Ntalaja (2007) ter Hochschild (1999).

21 V Južni Afriki takšen prehod pomeni uvedba »Natal Code of Native Law« iz leta 1891. Uvede koncentracijo domorodcev na ločenih lokacijah in administriranje »njihovih« zadev v ločenem »sodnem sistemu« – po tem zakoniku je dobil vrhovni poglavar med drugim tudi absolutno oblast, da nasilno preseljuje plemena in posameznike, združuje ali ločuje pleme-

državljanke in podanike (*citizen in subject*), je sicer značilno za vse kolonialne institucije, ne samo afriške. Specifično za Afriko je zapiranje populacije v vrsto ločenih in neprehodnih »kontejnerjev«, v katerih niso zgolj osebne zadeve posameznikov, ampak obsegajo njihov *celotni status*, vključno s kontrolo dostopa do zemlje in skupno lastnino (Mamdani, 2001, 48), kar se izteče v problem t. i. postkolonialnega »tribalizma«. ²² Etnicizirana plemena so razumljena kot »kulturna« in deteritorializirana ter so v očeh Zahoda kulturne enote s »skupnim jezikom, družbenim sistemom in vzpostavljenim običajnim pravom« (ibid., 80), kar je večinoma podlaga institucionalne diferenciacije. Kolonialni Afričan in Afričanka tako postaneta predvsem »člana plemena« in sta bolj kot člana katere koli predkolonialne generacije ujeta v odnose, ki jih opredeljujejo administrativno definirani »običaji« (ibid., 51). Pleme postane neobhodna enota te nove forme vladavine in tam, kjer ga ni, si ga je »treba dobesedno izmisliti«. ²³

Decentralizirani despotizmi so po eni strani posebni primeri, po drugi pa tvorijo skupno paradigmo oblasti (nova »državna« forma), ki ima specifične posledice za upore ter postkolonialne oblike vladavine – pomenijo bodisi ukinjanje plemenskih tradicij (radikalne variante) ali njihovo ohranjanje (konzervativne variante). Pri tem se radikalne variante pretvorijo v novo formo centraliziranega despotizma, saj zaradi nereformiranega statusa lokalne oblasti, ki obstaja še naprej strukturirana na isti način, plemenske šefe preprosto nadomestijo s partijskimi (pri tem se lahko zamenja »etnična« oziroma plemenska skupina, ki zaseda mesta administrativne uprave) ter na ta kontradiktoren način nadomestijo »tradicijo«. Dekolonizacija tako pomeni obračun z razdeljeno rasno državo, ki razlikuje med belimi

na, imenuje podrejene poglavarje, dobavlja delovno silo za javna dela, vzdržuje patriarhalni nadzor nad mladoletnimi in ženskami, nadzoruje lastnino in rešuje spore. Od leta 1927 dalje je tudi v Rtski koloniji uveden »Native administration act«, ki postavi vrhovnega šefa kot tistega, ki *vlada vsem domorodcem z dekretom*.

22 Ki pa dejansko pomeni uničenje glavnih opor predkolonialnih »tradicionalnih« form vladavine.

23 Ponekod so ljudstva brez primernih struktur preprosto podredili sosednjim poglavarstvom. Drugod so za vodje plemen imenovali verske voditelje, kot denimo pri Masajih, ali pa so združili vasi in enega od številnih vaških poglavarjev povzdignili na raven vodje. Tako so ustvarili plemena tudi tam, kjer za to ni bilo nobene osnove – tak primer so denimo Nyakusa okoli Viktorijinega jezera (Mamdani, 1996, 80–1).

naseljenci in domorodci, ne pa tudi z obstoječo »lokalno državo običajev«, oziroma z načinom izvajanja oblasti lokalne administracije, ki ne vključuje demokratičnih struktur participacije, ampak subsumira veliko mero prisile in samovoljnega nasilja ter številne oblike neprosvoljne mobilizacije.

Šele znotraj zarisanega postkolonialnega konteksta je mogoče umestiti in misliti dogodke, kakršen je bil ruandski genocid. Sicer ga lahko zaradi velikega obsega ubijanja iz oči v oči in skoraj neverjetne stopnje udeležnosti prebivalstva pri tem označimo za nekakšno ruandsko posebnost, afriško anomalijo – ali pa ga v slogu zgoraj opisane kolonialne invencije »tradicije« in kulture pripišemo kakšnim specifičnim običajem. Hkrati nam specifičnost ruandskega primera pomaga premisliti tudi nekatere druge povezave.

Ruandski genocid, rasa in birokracija

Genocid ruandskih Tutsijev, umerjenih Hutujev in dela populacije skupine Twa se je zgodil samo v treh mesecih – od aprila do julija 1994. V neverjetni mobilizaciji, ki jo je opravila milica partijskega podmladka vladajoče stranke MNRD(D) (Revolucionarno nacionalno gibanje za razvoj), je bilo po različnih ocenah umorjenih okoli 800.000 ljudi, pri tem pa je sodelovalo okoli 50.000 pripadnikov omenjene milice in ogromno prebivalcev iz večinske skupine Hutu, ki so bili organizirani v lokalnih upravnih enotah.²⁴

Težavnost razumevanja ruandskega primera ne izhaja samo iz udeležbe takšne množice ljudi ter njihove učinkovite mobilizacije za ubijanje, ampak tudi iz dejstva, da je bilo med njimi nesorazmerno veliko število izobražencev: učiteljev, medicinskega osebja, duhovnikov, celo aktivistov za človekove pravice (Mamdani, 2001, 7, 228) in primerov neverjetne krutosti.

²⁴ Ocene o številu mrtvih glede na različne vire variirajo od pol do enega milijona (skupaj z recipročnim nasiljem Tutsijev nad Hutuji med genocidom in po njem). Ocene o številu sodelujočih v pobijanju, ki je potekalo večinoma z mačetami, so med petdeset in sto trideset tisoč ali več. Po vojaškem prevzemu oblasti Ruandske patriotske fronte leta 1994 je bilo v Ruandi obtoženih in zaprtih okoli 120.000 domnevnih »genocidistov« (prim. Mamdani, 2001, 5, prim. tudi Strauss, 2006 in Dedić, 2008).

Zato je pomemben ne samo razmislek, kako so se lahko v tako nenavadno kratkem času formirale t. i. »ubijalske« identitete (Maalouf, 2003) ter na osnovi česa so se konstruirale potencialne žrtve in storilci, ampak tudi o tem, kako je na možnost izvedbe »končne rešitve« vplivala obstoječa forma oblasti – torej specifična kombinacija rase in birokracije kot podedovane forme vladavine – ter njeno postkolonialno preoblikovanje v to, kar Mamdani imenuje centralizirani despotizem (Mamdani, 1996, 62 in nasl., 17 in 291). V nadaljevanju bom brez namena analize »celote« poskušala zarisati nekaj momentov, ki lahko pripomorejo k osvetlitvi tega dogodka s stališča skupinske identitete in forme oblasti, mobilizacije in participacije ter nekatereh že zgoraj nakazanih implikacij kombinacije »rase in birokracije«.

Rasizacija identitet

Že Hannah Arendt je v *Izvorih totalitarizma* izpostavila prav rasizacijo identitet kot tisto, kar odpre pot možnosti eksterminacije določene skupine. Odločilna točka tega procesa je *politizacija* rase, oziroma prehod iz rasizma kot družbenega v politični in zakonski konstrukt. Mamdani prav tako opozarja na kritično dejstvo, da se lahko eksterminacija zgodi le v ravnem kontekstu.²⁵ Rasizirane predkolonialne identitete Tutsi, Hutu in Twa so bile v Ruandi že za časa kolonializma politično organizirane, njihovi pripadniki pa so bili »rasno ožigosani«. Prav umeščenost teh identitet v zakonu in samem sistemu oblasti je omogočila njihovo polarizacijo in binarnost namesto prehodnosti in tiste vrste hibridnosti, ki sicer zaznamuje kulturne identitete (Mamdani, 2001, 21–22).

25 Rasizem je treba v tem smislu razumeti kot zanikanje temeljne enakosti ljudi, ki je »podstat« vseh pravic in ni nič naravnega, ampak reprezentira »enakost človeškega smisla« ter potrebuje (politične) institucije in odgovornost ljudi, da se lahko vzpostavi in ohranja (IT, 206). Eksterminacija predpostavlja zanikanje skupnega človeškega izvora in implicira dehumanizacijo žrtev (hkrati tudi storilcev) ter uničenje institucij, ki enakost omogočajo. Zato je zanjo odločilen rasizem, saj pri njem ne gre za sovraštvo ali netolerantnost, ki se lahko vzpostavi »med« etničnimi skupinami. Pri rasizmu gre za izločitev iz človeškega reda in izničenje vsakršne intersubjektivnosti, bodisi medskupinske ali medosebne.

Tudi v Ruandi, ki je postala kolonija razmeroma pozno, je bila v času nemške in belgijske kolonialne uprave v 20. stoletju poleg elementarne rase strukture, ki jo je proizvedla neposredna kolonialna vladavina z vertikalno razdelitvijo med belo centralno kolonialno upravo («civilizirano» manjšino) in koloniziranimi domačini (ki jih je šele treba «civilizirati»), uvedena še dodatna diverzifikacija. Zaradi neobstoja dovolj vidnih različnih »kultur« in očitno enotnega najdenega sistema oblasti je evropski pogled razlike med glavnimi skupinami, ki jih je lahko identificiral v Ruandi – namreč Tutsi (dominantno pastirji), Hutu (dominantno poljedelci) in Twa (lovci in lončarji) – registriral kot rase.²⁶ Ključna posebnost ruandskega kolonialnega sistema je tako postala vzporedna delitev v »znotrajafriški« strukturi, v kateri »domorodske« skupine Tutsi, Hutu in Twa niso bile dojete le kot horizontalno strukturirana »etnična« plemena, ki so bila ključni element lokalne kolonialne uprave v številnih drugih afriških kolonijah, temveč so bile rasizirane. Opredeljene so bile kot »tujerodne«, neafriške (Nichteingeborene), skupina Tutsi, in kot »domorodne«, afriške (Eingeborene), skupini Hutu in Twa. Delitev je zrcalila razlikovanje med (belimi) naseljenci (tujci) in domorodci, ki je v kolonialnem kontekstu že marsikje ustvarilo okoliščine, v katerih so naseljenci izvedli genocid nad domorodci (denimo v nemški Zahodni Afriki).²⁷ Ključna razlika je bila v tem, da je v Ruandi nadaljevanje te delitve v kontekstu postkolonialne oblastne strukture ustvarilo obrnjeno, retributivno genocidno situacijo, ki je nazadnje kristalizirala v genocid domorodcev (Hutujev) nad »naseljenci« (oziroma njihovimi reprezentanti, Tutsiji).

Tutsije, katerih kralj (*mwami*) je kot predstavnik več klanov vladal na področju Ruande, so že krščanski misijonarji in pozneje antropologi opisovali

26 Kljub obstoječim hierarhijam in razlikam je namreč obstajala lingvistična enotnost (jezik Kinyarwanda), enotna struktura oblasti (vse tri »socio-ekonomske« skupine, Tutsi, Hutu in Twa, so obstajale znotraj vodilnih klanov, vladal pa jim je kralj – imenovan in omejevan s strani ritualistov) in enotna religija.

27 V nemških kolonijah je to razlikovanje na ravni naseljenci : domorodci, kot pravi Elisa von Jeoden-Forgey, ustvarilo »potencialno genocidno kategorijo oseb, nekoga, ki je obstajal popolnoma izven skupnosti moralnih obveznosti« in je z eksplicitno rasizacijo izgubil tudi politične in pravne dimenzije svoje eksistence. Od tu izvira tudi kategorija »Eingeborenenrecht« (domorodsko pravo), ki jo je vpeljalo nemško kolonialno pravoznanstvo in je pozneje vplivala tudi na rase pravne definicije v Tretjem rajhu. Prim. Jeoden-Forgey (2007, 23–4).

kot »višjo« raso, iz Egipta priseljene »Hamite«, ki so »rojeni za vladanje«, medtem ko so številnejši Hutuji in majhna, za kolonizatorje nepomembna lovska skupina Twa²⁸ obveljali za manjvredno bantujsko večino, ki je doma v »črni Afriki«. V skladu z evrocentrično razvojno-zgodovinsko tezo, da sta bili v podsaharsko Afriko civilizacija in kultura pripeljani od zunaj, je bila konstruirana t. i. »hamitska hipoteza«, po kateri so Tutsiji starodavno hamitsko pleme, pastirsko ljudstvo, ki se je preselilo iz Egipta in Etiopije kot zadnja od treh na ozemlju Ruande obstoječih skupin. Zaradi svojih izjemnih vojaških in vladarskih sposobnosti, ki so pravzaprav evropskega izvora, naj bi to »pleme« upravičeno vladalo drugim.²⁹ V prostoru, ki so ga ustvarili Speakovi pustolovski opisi, antropološka hipoteza o »civilizirajočem kavkaškem vplivu v »črni Afriki«« (Mamdani, 2001, 79, 47) in dejstvo, da so kolonizatorji v Ruandi naleteli na organizirano državno formacijo, ki se ni skladala z njihovimi predstavami o civiliziranosti ekvatorialne Afrike, so bile »plemenite«, tako rekoč »belske« poteze Tutsijev in »negroidne« poteze Hutujev kmalu tudi izmerjene in klasificirane kot fenotipske razlike med skupinama. V tridesetih letih 20. stoletja so belgijski kolonizatorji te oznake posameznikov – ki so bile kot »Hutu« in »Tutsi« pripete na socio-

28 Twa, po načinu življenja predvsem lovsko-lončarsko ljudstvo in označeno kot »Pigmejci«, je znotraj te strukturacije predstavljalo zanemarljivo majhno število podložnikov, kar je bilo zanje najbrž tudi usodno. Tudi pripadniki Twa so bili med žrtvami genocida, čeprav se o tem bolj malo govori. Twa kot posebna skupina danes – skupaj z deževnim gozdom – praktično izginja in predstavlja le en odstotek prebivalstva.

29 V skladu z biblijsko zgodbo o Hamu iz Stare zaveze, ki naj bi v judovski ustni in pozneje v srednjem veku preinterpretirani talmudski tradiciji govorila o tem, da so bili njegovi potomci prekleti in rojeni kot črni. Biblijski mit pravi, da so bili potomci Hama – čeprav del človeštva – obsojeni na služenje, kar je v času transatlantske trgovine s sužnji krščanstvu služilo kot sprejemljiva legitimizacija suženjstva. A ta Hamitska hipoteza se je z razsvetljenstvom in Napoleonovo ekspedicijo v Egipt ter tamkajšnjimi arheološkimi najdbami zamajala. Zato je bila v novi shemi, ki je odzvanjala Heglovo filozofsko-zgodovinsko razčlenbo razvoja svetovnega duha, Afrika razdeljena na črno, vendar »neafriško«, torej »negroidno«, ki zajema severno Afriko ter egiptovsko civilizacijo in Etiopijce, in na »pravo«, nezgodovinsko, necivilizirano »črno Afriko«, ki je brez lastne dinamike in razvoja. Seveda se je spričo odkritja sledov kakršne koli civilizacije v ekvatorialni, podsaharski Afriki vedno znova pojavil isti problem – zato je bilo priročno ohranjati tezo o Egipčanih in Etiopcih kot »zunanjih civilizatorjih« podsaharske Afrike (Mamdani, 2001, 80–1; Gatwa, 2005, 68–71). Celotno razpravo o razmerju med afriško (v prvi vrsti egiptovsko) in starogrško civilizacijo, ki so jo sredi petdesetih let 20. stoletja reaktivirali avtorji, kot je sudanski egiptolog in zgodovinar Cheikh Anta Diop, je nazadnje ponovno razvnela serija knjig Martina Bernala *Black Athena* (prim. Bernal, 1991), vendar o tem tu ne morem obširneje razpravljati.

ekonomske realnosti in klansko organizacijo predkolonialne oblasti ter so bile nefiksirane in prehodne – rasno kategorizirali, utrdili v političnih in pravnih definicijah ter »dodelili« kolonialnim podložnikom.³⁰ Po popisu prebivalstva v letih 1933–34 so jih vpisali tudi v osebne dokumente kot »etnicitete« in s tem zapečatili. Rezultat je bila razdeljena populacija, ki je obsegala dve glavni »rasi«: Tutsi (fevdalne živinorejce pastirje – 14 odstotkov) in Hutu (poljedelce – 85 odstotkov). Prav to rasno razlikovanje, ki se je hranilo iz teze o tujem, »hamitskem izvoru« dominantne rase Tutsijev, je omogočilo poznejši prevrat hierarhije in ožigovanje skupine Tutsi kot tiste, ki se jo lahko kot tujek sredi Afrike izključi iz »reda ljudi« ter jo je – v postkolonialnem kontekstu – mogoče iztrebiti (Mamdani, 2001, 13).³¹

Rasna delitev se je sicer od začetka kolonizacije reproducirala skozi vse kolonialne ustanove: najprej skozi nemške v misijonarskih šolah ter z vzvodi lokalne administracije, v katerih je politika privilegiranja Tutsijev preoblikovala »naravne vladarje Ruande« v »elito, ki je »spodobna razumeti in implementirati napredek« ter tako funkcionirati kot pomočnik misijonarjev in kolonialne administracije«, pozneje pa še skozi belgijske, v katerih so »Hamiti« dobili superiorno francosko vzgojo, Hutuji pa so bili deležni le inferiorne »bantujске« vzgoje v *kiswahiliju* (Mamdani, 2001, 89). Medtem ko so bili v tem sistemu rase in birokracije odpravljeni še zadnji ostanki tradicionalnih omejitev monarhove oblasti³² (njegova moč pa s spreobrni-

30 Dodeljevanje sicer kategorizirane identitete je bilo zelo poljubno in deloma odvisno od socialnega statusa, pogosto pa tudi od drugih okoliščin – o tem, kdo bo »Tutsi« in kdo »Hutu«, je lahko odločalo število krav (»pravilo desetih krav«), lahko pa tudi cerkveni podatki, ustne informacije in drugo. Nasploh je Cerkev v procesu rasne identifikacije igrala veliko vlogo (Mamdani, 2001, 98–9).

31 Na hamitsko hipotezo so pod vplivom Cerkve pristali nekateri pomembni ruandski intelektualci, kot denimo teolog in filozof Alexis Kagame, raziskovalec ruandske monarhične tradicije (Kagame, 1952), ki je s tem prispeval k njeni legitimnosti, vplivu in ohranjanju (Gatwa, 2005, 70–73). Kot osnovo svojega upora proti kolonialnim izkoriščevalcem in kot oporo za opredelitev Tutsijev kot »tuje« rase na ozemlju Ruande so to hipotezo v celoti sprejeli tudi hutujski intelektualci. »Koncept družbe«, ki so ga v svoji vnemi razvile krščanske misije, je torej usodno uokviril način samorazumevanja ruandske skupnosti, s tem pa tudi njene celotne preteklosti in perspektiv prihodnosti.

32 Kot je bilo že rečeno, so bili prvi koraki kolonialnih oblasti pri uvedbi posrednih vladavin ukinitve lokalnih posvetovalnih organov in omejitev, ki so jih ti predstavljali znotraj t. i. »monarhičnih« sistemov. Ruanda je bila »napol« posredna vladavina, saj jo je – kljub dejanski neposredni kolonialni upravi – formalno tako rekoč od dekolonizacije vodil kralj. Ko je

tvijo v krščanstvo skorajda izničena), je bila manjšina Tutsijev favorizirana in mobilizirana v lokalno kolonialno upravljavsko hierarhijo ter je začela predstavljati glavni vzvod kolonialne oblasti – režima prisilnega dela in drugih vrst izkoriščanja v »decentraliziranem despotizmu«.

Rasa je bila torej vpeta v sam sistem izvajanja lokalne kolonialne oblasti, in ko leta 1959 izbruhne »socialna revolucija«, to ne pomeni le upora zatirane večine proti kolonizatorjem. Tako kot v številnih drugih afriških državah³³ je protikolonialni upor v Ruandi tudi nasilni upor »prekletih« proti despotskim in samovoljnim oblastem »lokalne države« – v tem primeru proti administrativnemu sistemu (tutsijskih) poglavarjev in številnim kolonialnim oblikam neekonomskega izkoriščanja, prisilne mobilizacije in diskriminacije.

S »socialno revolucijo« oblast prevzame hutujška večina, monarhijo pa leta 1960 zamenja republika, ki sta jo od zunaj podprli predvsem Francija in Belgija. Ruanda postane neodvisna leta 1961 in v novem režimu prejšnjo represijo kolonialne oblasti s pomočjo manjšine zamenja represija hutujške večine nad tutsijsko manjšino. Ta je zdaj ideološko preinterpretirana v nevaren tujek in preostanek oblasti belih kolonizatorjev, ki lahko v vsakem trenutku, če se mu to dopusti, ogrozi pridobitve »socialne revolucije«. Delitev na »tujo« in »domorodno« raso se je ohranila kot obrnjena hierarhija, anti-tutsizem pa je postal ključni element ideologije varovanja pridobitev revolucije in pozneje, v osemdesetih letih, tudi steber nastanka »hutujške moči« (*Hutu power*) kot ključne genocidne tendence. Kot »rasizem brez rase« je bil antitutsizem sposoben nase vezati hegemonске mite in teorije zarote ter je

predzadnji ruandski kralj Musinga leta 1930 pred represijo zaradi nepripravljenosti spreobrnitve v katoliško vero zbežal v Kongo, je duhovščina mimo tradicije ritualov »*ubiuro*«, v katerih so nekoč imeli vlogo tudi hutujški klani, ustoličila kralja Rudahigwo. Ta je kmalu prestopil v katolicizem, sledila pa mu je večina prebivalstva v t. i. »tornado« spreobrnitvi, ki je pokončala »pogansko kraljestvo« in realizirala »povezavo oltarja in prestola«, ki si jo je tako zelo želela Katoliška cerkev (Mamdani, 2001, 93).

33 Antikolonialni upori so bili pogosto uperjeni proti »lokalni državi«, torej sitemu posredne (birokratske) vladavine in njenega samovoljnega terorja in ne neposredno proti kolonialni administraciji – denimo upor Maji Maji v nemški Vzhodni Afriki (Tanganyika) od 1905 do 1907 (prim. Collins in Burns, 2007, 307) ali Mau Mau v britanski Keniji leta 1952 (prim. Pečar, 1965, 107 in nasl.).

presenetljivo spominjal na antisemitizem.³⁴ Forme segregacije in represija ter nasilje hutujske oblasti so bile zrcalna podoba kolonialnega rasnega zatiranja: uveden je bil sistem kvot za šolanje, v upravnem sistemu in vojski so bili Tutsiji popolnoma marginalizirani, obenem pa so se od leta 1959 dalje v Ruandi dogajali sporadični nekaznovani pokoli nad njimi, posebej v severozahodnem delu. Številne družine so zbežale v nenaseljene predele Ruande ter v sosednje države: Ugando, Kongo, Tanzanijo in Burundi. Do leta 1967 je bilo tako približno dvajset tisoč ruandskih Tutsijev pobitih, tristo tisoč pa preseljenih (Harell, 2003, 23), kar je dodatno zaostriло že tako pereč regionalni problem begunstva in državljanstev v regiji velikih jezer.

Obrnjena rasna diskriminacija v Ruandi je trajala ves čas od dekolonizacije, vendar do točke, dokler leta 1990 z invazijo Ruandske patriotske fronte iz Ugande »revolucionarne« pridobitve Hutujev (socialne, ekonomske in politične pridobitve v smislu zasedanja oblasti)³⁵ iz leta 1959 niso bile resno ogrožene, še vedno ni bila retributivno genocidna. V obdobju druge republike (1973–1994) je v razmeroma stabilnih osemdesetih letih prišlo do procesa »derasizacije« Tutsijev in poskusa njihove delne reintegracije v politiko kot vzporedne manjšinske »etnicitete« (Mamdani, 2001, 230). To bi lahko pomenilo priložnost za participacijo Tutsijev pri oblasti ter vsaj delno pomiritev. Toda fantom kolonialne »tutsijske moči« (ki so ga zmeraj znova obudili poboji Hutujev v državi »dvojčici« Ruande Burundiju,³⁶ omenjeni oboroženi vdor dolgoletnih beguncev, združenih v Ruandsko patriotsko fronto,³⁷ njihovi uspehi pri zavzetju skoraj tretjine ruandskega

34 Ideološka podlaga »*Hutu power*« je Manifest hutujskih intelektualcev iz leta 1957, ki tudi legitimizira »socialno revolucijo«. *Hutu power*, ki zaostri odnos do Tutsijev v času »druge republike«, pomeni na eni strani obrat znotraj rasizma, hkrati pa vsebuje tudi zanimive poteze ideologije »Black power«.

35 Tu se ne morem spuščati v sicer kompleksno strukturiranost znotrajkupinskih – predvsem socialnih – razlik. Omeniti pa je treba, da je imel od tovrstne systemske rasne diskriminacije največ socialnih in ekonomskih koristi prav hutujski srednji razred, iz katerega so se rekrutirali tudi hutujski intelektualci. Mamdani udeležbo intelektualcev v genocidu med drugim interpretira tudi skozi prizmo grožnje izgube njihovih privilegijev (Mamdani, 2001, 230).

36 Posebej obsežen in strašljiv je bil poboj šolajoče inteligence Hutujev leta 1972. Dogodek kaže na pomembnost sloja intelektualcev za projekt ohranjanja oblasti »etničnih« skupin v postkolonialnem kontekstu. Ocene govorijo o sto do dvesto tisoč mrtvih.

37 Gre za populacijo, ki je bila v sosednjih državah, predvsem v Ugandi, videna kot Banyarwanda (iz Ruande priseljeni – Tutsiji, med njimi tudi Hutuji). Ker so več desetletij živeli ali

ozemlja ter atentat na burundskega hutujskega predsednika Melchiorja Ndadyeja leta 1993) je ustvaril okvir strahu, v katerem je ekstremistična genocidna tendenca, ki je nastala iz ideologije hutujske moči, premagala zmerno politiko (ibid., 231).

Ohranitev problematične »lokalne države«

V okviru ohranitve rasne strukture je bil za sam teror in implementacijo genocida odločen prav moment kontinuitete sistema decentraliziranega in (pozneje) centraliziranega despotizma v ruandskem političnem sistemu. Postkolonialne »revolucionarne« oblasti v Ruandi – tako kot v večini drugih afriških držav – namreč nikdar niso izvedle dejanske reforme problematične kolonialne zapuščine »lokalne države«. Skozi njo se je po dekolonizaciji kljub reorganizaciji še vedno reproduciral birokratsko-despotiski mehanizem oblasti. Hkrati je v obdobju do leta 1994 zagotavljal učinkovito nadaljevanje obrnjenega rasnega razlikovanja. Sistem administrativnih poglavarjev je zamenjala enostrankarska država, zakonodajna, izvršna in sodna oblast pa so bile še vedno združene in po novem centralizirane v predsedniških rokah.³⁸ Lokalna administracija v Ruandi se je v sedemdesetih letih v drugi republiki reorganizirala po tanzanijskem modelu. Uvedena je bila struktura upravljanja od zgoraj navzdol skozi prefekturo, komune, »griče«,³⁹ sektorje in celice. Vsi funkcionarji so bili imenovani, nihče od njih ni bil voljen, vloga prefekta pa je spominjala na vlogo nekdanjega kolonialnega poglavarja, ki v vsaki komuni v danem okviru samovoljno odloča tudi o najmanjših podrobnostih. V ta sistem je bila v letih od 1973 do 1994 integrirana vrsta novih prisilnih praks. Za razliko od časa kolonializma so bile utemeljene na ideologiji razvoja, v njih pa je sodelovalo celotno prebi-

bili rojeni v diaspori v sosednjih državah, so se tudi sami v veliki meri videli kot »Ruandčani« in ne kot skupina Tutsi ali Hutu.

38 Uprava je bila od leta 1959 organizirana skozi enostrankarske mehanizme – najprej Hutujskega socialnega gibanja (MSH) in Ruandskega demokratičnega gibanja Hutujev (MDR-PARMEHUTU) pod vodstvom prvega predsednika in enega avtorjev Hutujskega manifesta Gergoira Kayibande (1961–1973), pozneje pa Nacionalnega ruandskega demokratičnega gibanja (MNRD) Juvenela Habyarimane (1973–1994).

39 Griči so tako rekoč naravne geografske upravne enote v Ruandi, »deželi tisočerih gričev«.

valstvo. Tako je bil z dekolonizacijo po eni strani ukinjen običaj, ki je uveljavljal monopol (tutsijskega) poglavarja nad zemljo ter sistem klientelizma, ki je omogočal obvezno delo Hutujev brez nadomestila (*ubureetwa*) za lokalne poglavarje (Newbury, 1989, 11), po drugi strani pa je bila uvedena *umuganda*, nova vrsta skupnostnega dela za državo v primerih »javnega interesa«, ki se je seveda lahko pojavila kadarkoli.⁴⁰ Prav tako organiziran lokalni administrativni aparat je bil odločilen pri organizaciji pokolov v genocidu leta 1994 (Mamdani, 2001, 144; prim. tudi Straus, 2006), saj je omogočal tako natančen nadzor implementacije kot tudi spontano insceniranje nepredstavljenih krutosti. O njegovi vlogi pri pripravi in organizaciji pobijanja obstajajo pričevanja tako preživelih kot tudi storilcev.⁴¹

Problem državljanstev

Zaradi množičnih preganjanj, skupinskih migracij in dolgoletnega begunstva pomeni problem državljanstev – ter s tem povezano vprašanje statusa in dostopa do zemlje v regiji velikih jezer – širši regionalni kontekst genocida. Negotovost številčne begunske populacije, ki se je naselila v sosednjih državah, tako ni samo ruandski problem,⁴² temveč izvira prav iz ohranjanja »razcepljene države« in nadaljevanja dediščine kolonialnih institucij, ki so dostop do zemlje za domorodce uravnale po »tradicionalnih

40 *Umuganda* kot oblika skupnostnega dela, ki poteka vsako zadnjo soboto v mesecu, obstaja v Ruandi še danes, ko v državi vlada Ruandska patriotska fronta (njen vodja Paul Kagame pa je predsednik države), ki je leta 1994 pregnala genocidiste in prevzela oblast.

41 Tako kot za holokavst tudi za ruandski genocid velja, da se mora vsak resen poskus njegovega razumevanja posebej posvetiti tem pričevanjem, ki omogočajo vpogled v samo mikrostrukturo organizacije genocida. S tem osvetljujejo ravnanja storilcev in očividcev ter strategije preživetja žrtev, pa tudi posledice, ki jih je tovrstno dogajanje pustilo na njih. Izjemen uvid v te mikrostrukture so pričevanja, ki jih je zapisal Jean Hatzfeld. Prim. Hatzfeld (2003, 10 in nasl.) ter Hatzfeld (2008 in 2009).

42 Pred genocidom je bilo pregnano tutsijsko prebivalstvo, naseljeno v Ugandi, Kongu, Tanzaniji in Burundiju. Po genocidu se je precejšen del tutsijskega prebivalstva vrnil v Ruando, vendar se je problem zaradi obratnega toka približno dveh milijonov hutujskih beguncev po genocidu le še zaostрил, predvsem v Kongu. Tudi del teh beguncev se je vrnil v Ruando, ogromno število pa jih je umrlo v praktično neprekinjenih spopadih, konfliktih in epidemijah, ki v vzhodnih provincah Konga trajajo od leta 1996 dalje.

plemenskih« običajih in kolektivni pripadnosti, medtem ko so naseljenci imeli »pravico« individualnega privatnega posedovanja. Dekolonizacija v regiji je bila izvedena kot »derasizacija« postkolonialnih odnosov v smislu zagotavljanja enakih individualnih civilnih pravic prebivalcev, ohranili pa so se »tradicionalni« kolektivni mehanizmi dostopa do zemlje. Zato so se vse reforme državljanstva v regiji velikih jezer iztekle podobno: ohranile/ponovno uvedle so pravno razlikovanje med »naseljenci« in »domorodci«, torej notranje razlikovanje med tistimi prebivalci, ki pripadajo *udongo ya baba* (očetnjavi), in »tujimi« prebivalci. Zahteva po določanju pravic glede na »tujost« in »domorodnost« je sicer tesno povezana z uporom proti rasni politiki belih kolonizatorjev – v tem smislu je *bila* »politika indigenizacije politika derasizacije« in njeni promotorji, kot so denimo Amin v Ugandi, Kayibanda v Ruandi ali Mobutu v Kongu, so jo tako tudi razumeli (Mamdani, 2001, 150). Vendar je v postkolonialnem kontekstu najbolj prizadela prav »tuje« *domorodce*, torej same Afričane.

T. i. »oborožena repatriacija« ruandskih tutsijskih beguncev s pomočjo Ruandske patriotske fronte iz Ugande leta 1990, ki je začela državljansko vojno in pomeni neposredni kontekst genocida leta 1994, se v regionalnem okviru veže prav na vprašanje statusa »domačih domorodcev« in »tujih domorodcev« ter na krizo državljanstev, povezanih z dostopom do zemlje.⁴³ To krizo je najprej sprožila Mobutujeva restriktivna politika v vzhodnem Kongu po letu 1972 (po pritoku hutujskih beguncev iz Burundija v vzhodni Kongo) ter negotovost in frustracije naseljencev Banyarwanda v Ugandi zaradi izgube dostopa do zemlje ter nemožnosti vrnitve v Ruando. Oboroženi spopad, ki ga je sprožil RPF iz Ugande in ga je (močno vpleteni) Zahod poskušal naknadno lokalizirati kot državljansko vojno z mirovnim sporazumom in načrtom delitve oblasti v Aruši leta 1993, se je nazadnje iztekel v eksterminacijo skupine ruandskih Tutsijev.

43 Gre za pripadnike skupine Tutsi in njihovih potomcev, ki so se po letu 1959 kot begunci selili v sosednjo Ugando in druge države. Nekateri od njih so formirali Ruandsko patriotsko fronto kot oboroženi poganjek ruandske patriotske emigracije, njeno vodstvo (današnji ruandski predsednik Paul Kagame) pa je bilo angažirano v ugandskem gverilskem gibanju – v Musevenijevi Vojski nacionalnega upora – in si je pridobilo izkušnje predvsem v lokalnih bojih v trikotniku Ruwero ter med drugim pomagalo pri strmoglavljenju ugandskega diktatorja Idija Amina in režima Miliona Oboteja (prim. Waugh, 2004).

Genocidna tendenca, ki je operirala s konstruktom skrajno nevarnega sovražnika, s katerim se je treba bojevati na življenje in smrt (ta sovražnik je postal prezenten v podobi prodirajoče Ruandske patriotske fronte), dobi v kontekstu vojne in številnih hutujskih beguncev z zasedenih področij na severu Ruande izjemno moč. Sporazum ni bil neizvedljiv samo zaradi problema »volje« različnih akterjev, ampak je bil problematičen sam način, kako sta bili v postkolonialnem kontekstu interpretirani oblast in politika, ki sta izraz bipolarnega imperialističnega sistema »rase in birokracije«. Kolikor je namreč oblast razumljena kot nekaj, kar je mogoče posedovati, razširjati, akumulirati in predvsem uporabiti kot »instrument«, jo je nemogoče »deliti« v smislu politične participacije, obenem pa se s »tuyo« raso (kot je ideološko konstruirana tutsijska identiteta) oblasti ne da »deliti«, saj jo bo izmuzljivi sovražnik zmeraj znova poskušal akumulirati zase. Šele v tej optiki je bila kot končna rešitev problema »nenehnega vračanja« nevarnosti tutsijske moči in kot edina preostala opcija vpeljana eksterminacija. Sestrelitev letala hutujskega predsednika Habyarimane, ki je bil na oblasti od leta 1973, je 6. aprila 1994 signalizirala začetek genocida. In začeli so se prvi poboji. Hkrati so se zahodne sile, Belgijci, Francozi in mirovne enote ZN, skupaj z belimi naseljenci v nekaj dneh skoraj popolnoma umaknile in Ruandčane prepustile samim sebi.

Ključna za dogodek genocida in za možnost, da postane tako totalen, je bila ohranjena rasna delitev, ki je v kontekstu osvobajanja od kolonialnih prisil ustvarila reprezentanta naseljencev, ki ga je bilo treba (zaradi grožnje vrnitve represije in zatiranja) izničiti, hkrati pa tudi organizacija »lokalne države« kot nespremenjene kolonialne strukture, ki je po eni strani nadaljevala tradicijo samovoljne oblasti, po drugi pa omogočila učinkovito organizacijo genocida z obsežno udeležbo prebivalstva. Številne študije govorijo o »tradicionalni ruandski poslušnosti«, ki naj bi bila glavni razlog za množično mobilizacijo, kot da gre za nekakšno naravno ali brezčasno kulturno posebnost. Tovrstna »tradicija« prej izhaja iz ustvarjene politične strukture: iz kolonialnih in postkolonialnih mehanizmov »decentraliziranega despotizma« – uveljavljanja prisilnega dela in udeležbe. Sami poboji so večinoma potekali kot skupnostno, lokalno organizirano delo (*umuganda*). Prav zaradi decentraliziranega nadzora se je prebivalstvo težko izognilo udeležbi, mobilizacija ubijalcev pa je potekala prek upravnih enot in od

vrat do vrat, kar je celotno ljudstvo organiziralo v genocid in pomeni tipično »organizirano krivdo«. ⁴⁴ Pomemben legitimacijski okvir, ki je vnaprej relativiziral krivdo in odgovornost, je ustvarila ideološka mobilizacija strahu pred vrnitvijo represije v obliki ideologije »Hutu power« in genocidne propagande, ki je potekala od zgoraj, predvsem prek radia. Nenazadnje je bila za samo sprožitev genocidnih pobojev odločilna tudi odsotnost zunanjih očividcev – velik del odgovornosti zaradi sramotnega umika vseh belcev in njihovih reprezentantov nosijo zahodne države in predvsem Združeni narodi. ⁴⁵

Možne lekcije ruandskega genocida

Kot smo videli zgoraj, hutujska večina in tutsijska manjšina nista nobeni »naravni« ali statični »kulturni« identiteti, ki bi kot taki vstopili v politični prostor, ampak sta »politična artefakta posebne forme države« (Mamdani, 2001, 281). Prav zaradi tega je sledenje njuni vpetosti v to posebno formo oblasti osrednja nit proučevanja »virov« genocida. Če izpustimo ta moment, izgubimo ključno dimenzijo – politično odgovornost. Razumevanje genocida zato zahteva politično in ne kulturno perspektivo – po eni strani zato, da lahko upošteva ključno dimenzijo politike, namreč človeško delovanje kot tisto, ki je odločilni »sprožilec« tovrstnih dejanj, po drugi pa zato, da se loči od kulturalističnih fantazij, ki z esencializiranjem identitet izrazito prispevajo k prezrtju ključnih elementov.

Specifika ruandskega genocida in njegova odločilna novost kot forme kolektivnega nasilja je v tem, da je tu – za razliko od eksterminacije ljudstva Herero – šlo za genocid domorodcev nad domnevnimi naseljenci. Žrtve so postale storilci in prišlo je do paradokсне realizacije kolonialne grožnje nasilja domorodcev, o kateri govori Fanon v *Uporu prekletih*. Njegova lekcija je zato ne samo lokalna in regionalna, ampak tudi globalna – ustvarja

44 Prim. Jalušič (2007a) in Arendt (1994).

45 O odgovornosti Zahoda in Združenih narodov glej predvsem pričevanje vodje misije UNAMIR generala Roméa Dallaira (Dallaire, 2005) ter Barnett (2003), Malvern (2004) in Moghalu (2005, 18–24).

namreč povezavo med postkolonialnimi dogodki v Afriki, ki kažejo specifične forme »nesmiselnega nasilja«, kot je ruandski genocid, in vprašanjem humanitarnih intervencij ter globalne vojne proti terorju. Regionalna lekcija se nanaša predvsem na nedokončano dekolonizacijo, ki je opravila z rasno državo in uvedla enakost na makroravni civilnega državljanstva, ohranila pa je nedemokratični, despotski sistem »lokalne države«, v katerem se ohranjata kolonialno ustvarjeni rasizem in tribalizem.⁴⁶

Globalna lekcija kaže na univerzalnejšo problematiko modernega nasilja, o katerem se razpravlja ne samo v kulturalističnem, ampak tudi v vse bolj teološkem diskurzu – kot boju med »dobrim« in »zlim«. Ruandski genocid je namreč poleg izraelsko-palestinskega konflikta in južnoafriškega dogajanja pred končanjem apartheida prvi zelo eksplicitno pokazal na to, da je preusmeritev nasilja mogoča in da se lahko pojavi v dotlej neznanih formi »nesmiselnega« nasilja. Genocid in sodobni terorizem pa imata, kot pravi Mamdani, »kljub velikim razlikam skupno osnovo: oba napadata civilno prebivalstvo« in oba »svoje žrtve (in storilce, op. V. J.) uokvirjata kulturno« (Mamdani, 2004, 11).

Če torej privzamemo, da se problem genocidne strukture skriva v sami formi oblasti, ki ga uokvirja, in da je njegova ključna lekcija politična, bi morali tudi o prihodnjem »preprečevanju« tovrstnega nasilja razmišljati v političnih kategorijah – torej v terminih spremembe forme oblasti, ne pa v terminih »reševalnih akcij«. Lekcije v Bosni, še posebej pa v Ruandi,⁴⁷ so pokazale, kako problematične so lahko »reševalne akcije« – ko je ves svet reševal humanitarno krizo hutujskih beguncev, so poboji Tutsijev v nekaterih delih Ruande še nemoteno potekali.⁴⁸ Humanitarna »rešitev« problema

46 Mamdani govori o usodnosti dejstva, da postkolonialna »lokalna država« v Afriki ni bila demokratizirana v smislu omogočanja politične udeležbe ljudi namesto sistema administriranja – torej v okviru vprašanj, kdo je pri oblasti udeležen in kdo izključen, kako učinkujejo forme državljanstva na lokalnih in globalni ravni ter kot razmislek o realnih strahovih, ki zadevajo tovrstno vključevanje in izključevanje ter participacijo pri oblasti. S tem pa je povezana tudi pravica dostopa do zemlje ali do njene uporabe in ima v kontekstu migracij tako regionalne kot tudi globalne posledice. Prim. Mamdani (1996 in 2001), predvsem zadnje poglavje.

47 O lekcijah v Bosni prim. Jalušič (2007). O Ruandi prim. Barnett (2003) in Hatzfeld (2005).

48 Primerjavo obeh genocidov je v doktorski disertaciji izpeljala Jasminka Dedić. Prim. Dedić (2008).

ruandskih (večinoma hutujskih) beguncev je ob dveh milijonih preseljenega civilnega prebivalstva uvedla dolgotrajen spopad v Kongu, ki mu kljub sporadičnim humanitarnim posegom ni videti konca. Še več, Kongo za humanitarni pogled pravzaprav sploh ni bil problem. Političen pogled na tovrstne dogodke tudi onemogoča fascinacijo z grozljivostjo samega nasilja, ki nam lahko prav tako zastre pogled, saj v globalnem kontekstu brez vednosti o političnem ozadju zahteva akcijo za vsako ceno ne glede na posledice. Hkrati omogoči, da razumemo akterje nasilja kot potencialno odgovorne ljudi, to pa je možno samo, če ne sprejmemo inverzije človeškega reda, v kateri so tudi sami kot storilci dehumanizirani.⁴⁹ Prav zato jih je treba vključevati, ne pa izključevati iz človeškega reda, torej zakonov in politike.

Afriška zapuščina Evropi?

Zaradi povezanosti afriških in evropskih form oblasti v obdobju imperalizma ter posledic v smislu nove globalne forme dominacije bi morale afriške (oziroma postkolonialne) forme države zahodne raziskovalce zanimati veliko bolj, kot so jih doslej. Številne analize so namreč še vse preveč ujete v analogne in »historične« razlage afriških političnih fenomenov kot tistih, za katere bodo našli predhodnike v zgodovini Evrope in t. i. »razvitega sveta«, in verjamejo, da je lahko afriška pot zgolj ponavljanje nekega razvoja, ki ga je zahodni svet že prestal. Takšno prepričanje ne prežema le številnih, ki se ukvarjajo s študijami razvoja, ampak tudi tiste, ki še vedno razmišljajo v kategorijah »svetovnega kapitalizma« in »imperija« v smislu analogij. Predvsem po izkušnji vzhodne Evrope po letu 1989, vojnah v nekdanji Jugoslaviji

49 Dehumanizacija, ki je predhodnica tovrstnega nasilja, je namreč zmeraj dvojna: zgodi se tako dehumanizacija žrtev kot tudi storilcev. V tem smislu sta obe kategoriji usodno »prehodni«. Storilci se lahko dehumanizirajo sami, tako da se odpovedo kapaciteti mišljenja in s tem politični odgovornosti ali pa jim jo odvzamejo drugi, tako da jih izključijo iz dogovorov in človeškega reda samega. Prav izključitev določene skupine iz skupne politične odgovornosti (izločanje iz udeležbe pri oblasti ali iz drugih oblik državljanstva) – bodisi zato, ker je izločena kot v temelju neenaka, ali pa zato, ker je videna kot potencialni kulturni morilec, denimo »samomorilski« bombaš – omogoča nastanek tovrstnih tendenc. O tem prim. Jalušič (2007). Hannah Arendt je v *Izvorih totalitarizma* govorila o nevarnosti ustvarjanja skupin odvečnih ljudi, ki izpadejo iz državljanstva in politične skupnosti (IT, 382–384).

in obdobju dvajsetletnega »sprejemanja« menda »kapitalističnega« modela in vseh njegovih posledic bi se morda lahko streznili, če bi se ozrli po drugih izkušnjah in se približali lastni situaciji z bolj »oddaljenim« pogledom.

Tu ne gre zgolj za proučevanje »bumerang« učinka nove globalne forme oblasti, ki se Evropi v ekonomskem in varnostnem smislu že dogaja. Ključen bi bil namreč tudi razmislek o tem, kakšne posledice ima za države, pripojene zahodni Evropi, nereflektirano pridruževanje imperialistični skupini, domnevnemu klubu izbrancev, ki v dobi, ki jo eni imenujejo postpolitična, drugi antipolitična, temelji predvsem na rasni in že zdavnaj ne več na nacionalni ali celo razredni zavesti. Poglavitno pri rasizmu je, kot pravi Hannah Arendt, »da je ne glede na to, ali se pojavlja kot naravna posledica katastrofe ali kot zavestno sredstvo za njeno povzročitev, vselej tesno povezan s prezirom do dela, sovraštvom do ozemeljskih omejitev, splošno izkoreninjenostjo in živo vero v lastno božansko izbranost« (IT, 263). Globalne politike, kakršne zagovarja Zahod (Evropa in njene bivše naseljeniške kolonije) glede delitve bogastev, uporabe resursov, globalne participacije in drugih vprašanj, denimo migracij, je mogoče »le težko ohranjati drugače kot z rasizmom«, kajti prebivalci, ki imajo od globalnega režima koristi in živijo na Zahodu ali v njegovih deteritorializiranih enotah, so v globalnem smislu absolutna manjšina.

Upravičen strah pred maščevanjem izključenih, ponižanih in odvečnih najbrž prežema tudi te prebivalce, vsaj tiste, ki so se bežno soočili s posledicami svetovne dominacije Zahoda in ki se niso popolnoma prepustili »stanju zanikanja« (Cohen, 2001). Ta strah – ki je morda daljni odmev realnega strahu kolonialnih naseljencev pred sesutjem njihovih kriminalno pridobljenih privilegijev in pred maščevanjem ponižanih – bi moral, da bi bil učinkovito realen, proizvesti političen razmislek, ne pa »fantomov« in konstrukcij kulturnega sovražnika, ki ga lahko menda legitimno uničimo z vsemi sredstvi. Ali – kot pravi Mahmood Mamdani v svojem parafraziranju Fanona: »V *celoti* moramo premisliti posledice žrtev, ki postanejo morilci.« (Mamdani, 2004, 9)⁵⁰

50 Fanon zapiše: »V dekolonizaciji je torej vsebovana zahteva, da si znova in v celoti zastavimo vprašanja kolonizacije.« Prim Fanon (1963, 31).

Žal ta podtalni tok strahu, ki spominja na »pošast genocida« in se naokoli spreha kot »pošast terorizma«, ne učinkuje kot spodbuda za politični premislek, ampak rojeva humanitarne in mesijanske odgovore svetovne elite in njenih pop ikon, na katere se veže humana ideološka identifikacija.⁵¹ Ti so ne samo neučinkovita in slaba zemeljska tolažba zavedanja o izkoriščanju, ki ga povzročajo, ampak tudi politično škodljiva dejavnost, ki blokira dejanski razmislek o situaciji, v kateri se nahajamo. Pošast domnevno »kulturnega« nasilja pa je tudi ideološki motor svete »vojne proti terorju«, ki kulturni rasizem in diferenciacijo kultur uveljavlja kot vsesplošni kredo in podlago vsakršne, še tako samovoljne politike.

LITERATURA

- Arendt, H., *Med preteklostjo in prihodnostjo. Šest vaj v političnem mišljenju* (ur. Jalušič, V.), Ljubljana 2006.
- Arendt, H., *Izvori totalitarizma*, Ljubljana 2003 (v tekstu IT).
- Arendt, H., *Organized Guilt and Universal Responsibility v: Essays in Understanding* (ur. Kohn, J.), New York 1994.
- Amadiume, I., Gender, Political Systems and Social Movements. A West African Experience, v: *African Studies in social Movements* (ur. Mamdani, M. in Wamba dia Wamba, E.), Dakar 1995.
- Barnett, M., *Eyewitness to a Genocide. The United Nations in Rwanda*. Ithaca and London 2003.
- Bauman, Z., *Moderna in Holokavst*, Ljubljana 2006.
- Bernal, M., *Black Athena: the Afroasiatic Roots of Classical Civilization*. Vol. I., New York 1991.
- Cohen, S., *States of Denial. Knowing About Atrocities and Suffering*, Cambridge UK 2001.

51 Neizprosna kritika te pozicije, predvsem koalicije *Save Darfur*, je Mamdanijeva zadnja knjiga *Saviours and Survivors* (Mamdani, 2009).

- Collins, R. O., in Burns, J. M., *A history of Sub-Saharan Africa*, Cambridge 2007.
- Dallaire, R., *Shake Hands with the Devil. The Failure of Humanity in Rwanda*, New York 2005.
- Dedić, J., *Konstrukcija kolektivnih identitet in genocid v nekdanji Jugoslaviji in Ruandi: primerjalna analiza*, doktorska disertacija, Ljubljana 2008.
- Elyachar, J., Nezakonita povezava Seattla in Wall streeta. Visoke finance in nizka kultura v »neformalni ekonomiji« Kaira, *Časopis za kritiko znanosti*, št. 204–5–6, let. XXIX, 2001, 109–129.
- Fanon, F., *Upor prekletih*, Ljubljana 1963.
- Fleming, M., Genocide and the Body Politic in the Time of Modernity, v: *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective* (ur. Gellately R. in Kiernan B.), Cambridge (UK) 2003, 95–115.
- Gatwa, T., *The Churches and Ethnic Ideology in the Rwandan Crises 1900–1994*, Oxford 2005.
- Gewald, J. B., Imperial Germany and the Herero of Southern Africa: Genocide and the Quest for Recompense, v: *Genocide, War Crimes & the West. History and Complicity* (ur. Jones, A.), London, New York 2004, 59–77.
- Harell, P. E., *Rwanda's Gamble. Gacaca and a New Model of Transitional Justice*, New York, Lincoln, Shanghai 2003.
- Hatzfeld, J., *Machette Season. The Killers in Rwanda Speak*, New York 2005.
- Hatzfeld, J., *Into the Quick of Life. The Rwandan Genocide: the Survivors Speak*, London 2008.
- Hatzfeld, J., *The Strategy of Antelopes. Rwanda After the Genocide*, London 2009.
- Hochschild, A., *King Leopold's Ghost. A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*, New York 1999.
- Jalušič, V., Organized Innocence and Exclusion (»Nation-states« in the Aftermath of War and Collective Crime). *Social Research*, Vol. 74, No. 4, Winter 2007a, 1173–1200.

- Jalušič, V., Post-Totalitarian Elements and Eichmann's Mentality in the Yugoslav War and Mass Killings, v: *Imperialism, Slavery, Genocide and the Legacy of Hannah Arendt* (ur. King R. H. in Stone D.), New York, Oxford 2007b, 147–170.
- Jeoden-Forgey, von, E., Race Power, Freedom, and Democracy of Terror in German Racialist Thought, v: *Hannah Arendt and the Uses of History. Imperialism, Nation, Race, and Genocide* (ur. King, R. H. in Stone, D.), New York, Oxford 2007, 23–4.
- Kagame, A., *Le Code des Institutions Politiques au Rwanda Précolonial*. Institute Colonial Belge, Bruxelles, 1952, no. 96.
- Kuzmanić, T., Management kot destrukcija prava in države, *Časopis za kritiko znanosti*, let. XXXV, št. 229/230, 2007, 329–343.
- Lee, C. J., Race and Beurocracy Revisited. Hannah Arend's Reemergence in African Studies, v: *Hannah Arendt and the Uses of History. Imperialism, Nation, Race, and Genocide* (ur. King, R. H. in Stone, D.), New York, Oxford 2007, 68–86.
- Maalouf, A., *Ubilački identiteti*, Beograd 2003.
- Moghalu, K. C., *Rwanda's Genocide. The Politics of Justice*, New York 2005.
- Mamdani M., *Citizen and Subject. Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, Princeton in New York 1996.
- Mamdani M., *When Victims Become Killers. Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*, Princeton in Oxford 2001.
- Mamdani M., *Good Muslim Bad Muslim. America, the Cold War and the Roots of Terror*, New York 2005.
- Mamdani M., *Saviours and Survivors. Darfur, Politics, and the War on Terror*, New York 2009.
- Melvern, L. R., The Security Council: Behind the Scenes of Rwanda Genocide, v: *Genocide, War Crimes & the West. History and Complicity* (ur. Jones, A.), London, New York 2004, 260–263.
- Newbury, C., *The Cohesion of Oppression: Clientship and Ethnicity in Rwanda, 1860–1960*. New York 1989.

- Nzongola-Ntalaja, G. *The Congo from Leopold to Kabila. A People's History*, London in New York 2007 (tretja izdaja).
- Pečar, Z., *Afrika*, Ljubljana 1965.
- Pruneir, G., *The Rwanda Crisis: History of Genocide, 1959–1994*. London: Hurt & Co., 1995.
- Stoetzler, M., Anti-Semitism, the Bourgeoisie, and the Self-Destruction of the Nation-State, v: *Hannah Arendt and the Uses of History. Imperialism, Nation, Race, and Genocide* (ur. King, R. H. in Stone, D.), New York, Oxford 2007, 130–146.
- Straus, S., *The Order of Genocide: Race, Power, and War in Rwanda*, Ithaca, London 2006.
- Semujanga, J., Formes et usages des préjugés dans le discours social du Rwanda, v: *Rwanda. Identité et citoyenneté* (ur. Rutembesa, F., Semujanga, J., Shyaka, A.), Center za upravljanje konfliktov. Editions de l'Université Nationale du Rwanda, Butare 2003, 13-32.
- Waugh, C. M., *Paul Kagame and Rwanda. Power, Genocide and the Rwandan Patriotic Front*, London 2004.
- Vetlesen, A. J., *Evil and Human Agency*, Cambridge UK 2005.
- Zimmerer, J., *Deutsche Herrschaft über Afrikaner: Staatlicher Machtanspruch und Wirklichkeit im kolonialen Namibia*, Hamburg 2001.

THE EUROPEAN LEGACY IN AFRICA, THE AFRICAN LEGACY IN EUROPE: POSTCOLONIAL VIOLENCE AND THE SPECTER OF GENOCIDE

Keywords: power, genocide, racism, tribalism, bureaucracy, imperialism, violence, Hannah Arendt, Mahmood Mamdani, Rwanda, Africa, Europe, the West

Abstract

This article focuses on selected elements of the European legacy in Africa that frame the twentieth century in a crucial way. They mark the “Western” picture of the world during that period, and they contributed to the perpetration of major atrocities on the African continent on a scale that invites comparison with the Holocaust – that is, the genocide of Namibian Hereros at the beginning of the twentieth century and the genocide of the Rwandan Tutsis at its end. This paper also discusses elements of the African legacy in Europe – particularly the emergence and transfer of a new form of power that depends on the experience of imperialism as central to the “Western” worldview – and the question of how one can explain this. The Rwandan genocide in 1994 did not represent a repetition or even an approximation of the European Holocaust, just as the Herero genocide (1904–8) cannot be seen as its forerunner, although they all share many points in common. The Rwandan genocide is qualitatively different from both: it represents a new development in the nature of the atrocity, in which the victims become the killers. A better understanding of it could therefore also shed light on some related, but different, events, such as “humanitarian interventions” and the “war against terror.” This contribution draws on some recent historical studies and builds on the analysis of imperialism, race, and bureaucracy in Hannah Arendt’s work; it is also inspired by the works of some authors that adopted the Arendtian analysis of totalitarianism, such as Mahmood Mamdani. The article focuses on the organization of the colonial and post-colonial bureaucratic apparatus of rule, its special form of non-state power, and its connection with “race,” “tribe,” and “tradition” as crucial elements of

post-totalitarian forms of government and new forms of identitarian collective violence. The main aim is not so much to analyze the Rwanda genocide as such as to counter some common notions about its significance, which maintain that it represents a phenomenon of “black Africa” and thus just “does not matter” in “our” regional context because it is “remote” or that it involved such cruelty that it defies comparison. The various subplots of postcolonial power, racism, and tribalism in the Great Lakes region and their specific potential to mobilize the masses are deeply interwoven with European and global narratives, especially the manner in which the group that faces the risk of extermination becomes politically marginalized. Not only were Western political forces participants in these events, but their underlying dynamics and consequences were all implicated in the Western post-totalitarian power structure. This article therefore stresses the crucial connectedness of the “African” and “European” structure of this new form of power, which is still termed a “state” but which in fact – in the time of transition from the nineteenth to the twentieth century – assumed or indeed usurped the role of the modern nation-state. The processes that create the conditions for the new forms of domination and for the local and global undermining of politics and (political) responsibility can also be understood in the same way.